

מקומם של ערכי הדמוקרטיה בפעילות הצבאית

אסא כשר | 30 באפריל, 2023 | גיליון 1716

תוכנית "הרפורמה המשפטית" של הממשלה, המצטיירת כתוכנית להפיכה משטרית, עוררה התנגדויות רבות. החשובה שבהתנגדויות הייתה של קצינים במילואים, שיצרו זיקה בין המשך השירות שלהם במילואים לבין הזהות הדמוקרטית של המדינה. בתגובה הופיעה טענת-נגד, שעיקרה כי הזיקה הזאת היא התבטאות פוליטית, שבהתאם לערך הממלכתי של צה"ל כלל לא ראוי להעלות אותה. תכליתו של מאמר זה היא להפריך טענת נגד זו.

במסגרת פעולות המחאה נגד תוכנית "הרפורמה המשפטית" של הממשלה בלטו התבטאויות של קצינים המשרתים בהתנדבות במילואים בחיל האוויר, ביחידות מודיעין מיוחדות, ועוד. חלק מהתבטאויות אלה התנו את המשך ההתנדבות לשירות מילואים בהמשך הקיום של הזהות הדמוקרטית של המדינה. כיוון שתוכנית הרפורמה המשפטית, המצטיירת כתוכנית להפיכה משטרית, מאיימת על הזהות הדמוקרטית של המדינה היא יוצרת סכנה להמשך השירות החיוני במילואים בהתנדבות, אם יאושרו החוקים העיקריים שבאותה תוכנית.

התגובה העניינית החשובה ביותר של המתנגדים לגישה זו נשענה על שתי טענות: (א) יצירת זיקה בין הנכונות להמשיך להתנדב לשירות מילואים לבין הזהות הדמוקרטית של המדינה היא צעד פוליטי; (ב) הממלכתיות של צה"ל מחייבת לשמור עליו מפני מחלוקות פוליטיות בשורותיו, במיוחד בהקשר של פעילות מבצעית.

ואולם, התגובה הזאת מוטעית ומשקפת אי-הבנה מושגית שמן הראוי לתקנה.

ראשית, יש להבין את המשמעות העמוקה של ביטויי נאמנות לדמוקרטיה, כשיש להם אופי מעשי דוגמת הנכונות להתנדב לשירות מילואים. ההבדל המהותי, שעליו עומד הכול, בין משטר דמוקרטי לבין משטר לא דמוקרטי מתבטא במעמד הערך של כבוד האדם. הערך של כבוד האדם באשר הוא אדם וחובת השמירה המתמדת עליו הם המבדילים בין משטר דמוקרטי לבין כל משטר אחר. על יסוד הערך הבסיסי הזה, מדינה דמוקרטית מתוקנת מתנהלת לאור מגילה מלאה של זכויות האדם והאזרח, כשמחלוקות כלליות המתגלעות במדינה נפתרות בהליכים צודקים של "שלטון הרוב".

¹ פרופ' אסא כשר, פרופ' אמריטוס לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב

קצין או חייל, המבצע משימה נוכח פני אויב, אמור לדעת שמטרת המשימה והאמצעים לביצועה עומדים בחובת השמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם. החובה הזאת היא אחת מהחובות המוסריות והאתיות המוטלות על הלוחם במסגרת ערכי צה"ל. המשטר הדמוקרטי אמור להבטיח לכל לוחם שהפעילות הצבאית שלו הולמת את ערך "כבוד האדם" שבערכי צה"ל. משטר אחר לא יבטיח ללוחם שפעילותו הולמת את ערכי צה"ל, שעל פיהם הוא חייב לפעול.

לדוגמה, טייס הניגש לבצע משימה מתוכננת באזור שיש בו גם אויבים טרוריסטים וגם אזרחים, במסגרת פעילות צבאית של מדינה דמוקרטית, יניח שהמשימה שלו אינה כרוכה בגרימת "נזק אגבי", שהוא מותם של אזרחים שאינם מעורבים בלחימה ובטרור, או שאם ייתכן שביצוע המשימה יגרום "נזק אגבי" כזה הוא יהיה "מידתי", זאת אומרת שערכו הצבאי יהיה רב כל כך עד שיצדיק את "הנזק האגבי" הצפוי.

השיקולים שביסוד המאמץ להימנע מפגיעה באזרחים שאינם מעורבים בלחימה או בטרור נעוצים ברצון לשמור על הערכים של "כבוד האדם" ושל "טוהר הנשק", שהם רכיבים חשובים של ערכי צה"ל, שבמדינה דמוקרטית לא ייתכן להפר אותם. כך, לדוגמה, במדינה לא דמוקרטית ייתכן שיהיה מי שתעלה על דעתו משימה "למחוק את חווארה" - משימה שאינה בהלימה עם ערכי צה"ל ולא תעלה על הדעת במסגרת הערכים והעקרונות של מדינה דמוקרטית.

כאלה הם גם השיקולים שביסוד המאמצים לתכנן ולבצע משימה צבאית של לחימה בטרור, שיש בה אפשרות של גרימת "נזק אגבי", באופן שהפגיעה באזרחים שאינם מעורבים בלחימה או בטרור תהיה מזערית, מעטה ככל האפשר. במדינה דמוקרטית, הטייס יהיה בטוח שהמשימה הנתונה לו עומדת בדרישות הערכים של "כבוד האדם" ו"טוהר הנשק" (וגם בדרישה מוסרית של הדין הבינלאומי). במדינה דמוקרטית לא ייתכן שהטייס יישלח לבצע משימה של פגיעה בטרוריסטים ובשכניהם ללא אבחנה, לשם נקמה או לשם הרתעה, ללא הרסנים הערכיים המתחייבים. מדינה דמוקרטית מרסנת כדוש את השימוש בכוח העומד לרשותה. בצה"ל מדינת ישראל עושה זאת, בין השאר, בעזרת חובת השמירה על ערכי צה"ל.

דוגמאות אלה מצביעות על מקומה של הדמוקרטיה במסגרת הפעילות הצבאית. הדמוקרטיה אינה מסגרת ערטילאית המקיפה מרחוק את הפעילות של הקצינים והחיילים הפועלים מטעם המדינה, להגנתה ולהגנת אזרחיה ותושביה. המשטר הדמוקרטי מתבטא בערכים האמורים להישמר בכל הליכותיה של המדינה, בכלל זה בפעילות הצבאית של המשרתים בצבא.

ההבדל בין המשטר הדמוקרטי לבין משטר שאינו דמוקרטי מתבטא בהיבטים רבים של הפעילות הצבאית המבוססים על ערכי צה"ל. בראש ובראשונה נזכיר את הערך "חיי אדם". במדינה דמוקרטית, הלוחם יודע מה יחסה של המדינה למעמדו במסגרת הצבא. המשרתים בצבא אינם מכשירים של המדינה, המופעלים על ידי מפקדיהם בניסיון להשיג מטרות מדיניות, כלכליות או אחרות. במדינה דמוקרטית חיי הלוחם יקרים מפז והמדינה חייבת לעשות כמיטב יכולתה כדי לשמור עליהם מכל משמר. אכן, ייתכנו מצבים שבהם אין ברירה, אין מנוס מסיכון

חייהם של קצינים וחיילים. אלה הם מצבים בהם אויב תוקף את המדינה או את אזרחיה ותושביה וההגנה עליהם כרוכה בפעילות המסכנת את חייהם של החיילים ומפקדיהם. אלא שגם במצבים כאלה, חיי הלוחמים יקרים ולא מופקדים. המפקדים, הצבא והמדינה כולה אמורים לפעול באופן המחייב להגן כראוי על המדינה ועל יושביה, מצד אחד, ומחייב לשמור על חיי הלוחמים, ככל האפשר, מצד שני. חיי הלוחם אף פעם לא מאבדים את ערכם, מפני שכאלה הם הערכים של הצבא, בהשראת הערכים של המדינה הדמוקרטית. מדינה לא דמוקרטית תעסיק את עצמה בהישגים של הפעילות הצבאית. מדינה דמוקרטית תעסיק את עצמה גם בהישגים של הפעילות הצבאית ולא פחות מזה גם בהישגי המאמץ לשמור ככל האפשר על חיי הלוחמים.

ההבדל הזה בין מדינה דמוקרטית לבין מדינה לא דמוקרטית חייב להתבטא לא רק בברירת משימות ופיתוח האמצעים התקניים לביצוען, אלא גם בעצם כל החלטה להילחם, במלחמה, במבצע או בכל פעילות צבאית אחרת שנשקפת ממנה סכנה לחיי הקצינים והחיילים המשתתפים בה. במדינה דמוקרטית, סיכון חיי לוחמים אמור להיווצר מכורח הנסיבות של ההתנהלות התוקפנית של אויב וחובת ההגנה על המדינה, אזרחיה ותושביה מפני התוקפנות הזאת, כשהצבא הוא הגוף המתאים ביותר למימוש חובת ההגנה.

על בסיס כל הנאמר עד כאן, נוכל להתמודד עם הטענה כי יש משמעות פוליטית להצגת זיקה בין הנכונות להמשיך להתנדב לשירות מילואים לבין הזהות הדמוקרטית של המדינה. קו המחשבה שביסוד הצגת הזיקה הזאת כולל חמישה צעדים: ראשית, מדובר בפעולות צבאיות המתבצעות בהתאם לנהלים מסוימים; שנית, הנהלים שביסוד הפעולות הצבאיות כוללים רכיבים ערכיים מוגדרים, דוגמת "טוהר הנשק" ו"חיי אדם"; שלישית, במעמקיו של כל אחד מהערכים הללו נמצא הערך של שמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם; רביעית, הערך הזה עומד ביסוד המשטר הדמוקרטי; חמישית, החלפת המשטר הדמוקרטי במשטר דיקטטורי מתנערת מחובת השמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם, ובכך היא מתנערת מן הערכים הנגזרים, דוגמת "טוהר הנשק" ו"חיי אדם", ומבטלת את הרכיב הערכי של הנהלים שביסוד הפעולות הצבאיות. בתמצית, אם המשטר במדינת ישראל אינו דמוקרטי, אין תוקף לחלקים העיקריים של "רוח צה"ל".

העיסוק של אדם ברכיבים הערכיים של פעילותו הצבאית, הנעוצים בערכי צה"ל, הוא עיסוק באתיקה של הפעילות הצבאית, שהוא עיסוק ברכיבים הערכיים של המקצועיות של הפעילות הצבאית. אין שחר לטענה הרואה כאן התייחסות פוליטית. אין כאן עיסוק במדיניות, באחד מתחומי החיים של הכלל במדינה, אלא עיסוק בזהות הבסיסית של הצבא במסגרת המדינה הדמוקרטית.

יתר על כן, הממלכתיות של צה"ל אכן מחייבת לשמור עליו מפני הופעת מחלוקות פוליטיות בתוכו, במיוחד בהקשר של פעילות מבצעית, אולם ההתעמקות הערכית היא התעמקות מקצועית והיא נקייה בהחלט מפוליטיקה. הממלכתיות מחייבת התעמקות בכל ההיבטים של

המקצועיות הצבאית, בכלל זה ההיבטים הערכיים, הכוללים את ערכי צה"ל ובשורשיהם את החובה הדמוקרטית הבסיסית של השמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם.

קצין או חייל הכורים את המשך ההתנדבות שלהם לשירות מילואים בשמירה על הזהות הדמוקרטית של המדינה מבטא בזה נאמנות, עמוקה והחלטית, לערכי צה"ל. הוא מפנה את תשומת הלב לכך שהפיכה משטרית תבטל את המעמד של ערכי צה"ל ותהפוך את מי שפועל במסגרת צה"ל למי שפועל על בסיס אתיקה לא ברורה, אפילו לא ידועה, שההיבט היחיד המוכר שלה הוא שאין ביסודה ערכים ועקרונות של המשטר הדמוקרטי. פעילות בצבא כזה תהיה פעילות בשירות הדיקטטור, לא בשירות הכלל או בשירות המדינה, במתכונת המקורית של מדינה דמוקרטית שהיא גם מדינת הלאום של העם היהודי.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט